

Spring and Summer 2024, 1 (1), 110- 122.

Typology of relationships of Ayatollah Marashi Najafi

Fatemeh Shakibrokh^{✉ 1}

1. Corresponding Author, PhD student of Shiite History, Faculty of History, University of Religions and Denominations, QOM, IRAN. E-mail: f.shakibrokh@urd.ac.ir

---

Article Info

Article type:
Research

Article history:

Received: 14 December 2023
Accepted: 12 March 2024
Published online: 10
September 2024

Keywords:

Ayatollah Marashi Najafi, relationships, typology, Shia scholars, convergence and divergence.

ABSTRACT

Analyzing the types of relationships of Shiite scholars is one of the superior methods of knowing the history and genealogy of the actions of Ayatollah Marashi Najafi, which is taken into account in order to evaluate and introduce Islamic models. He was one of the important sources of imitation in the Shiite world, who gained immortality due to the benefit of valuable and evolved human characteristics in scientific, social and political dimensions. The current research, which was compiled in a descriptive-analytical method, seeks to understand what Ayatollah Marashi's relationships were based on and how they were realized. By processing the available information, this article has come to the conclusion that his relations in the scientific and religious fields with deep thinking in the fundamentals of Islam and efforts in its institutionalization, regardless of religious and religious prejudices, were aimed at establishing convergence and divergence relations. Ayatollah in a divergent way by adopting political behaviors including; Standing against oppression and corruption strengthened the attitude of politics in religion. By obtaining practical educational behaviors, he presented the method of transferring authentic Islamic styles from strategic to practical foundations. Therefore, it can be seen that Ayatollah Marashi's relations were significant in terms of convergence in intellectual, religious, social and cultural fields, in the first place, and in terms of political divergence in the next rank.

Cite this article: Shakibrokh, Fatemeh. Initial. (2024). Typology of relations of Ayatollah Marashi Najafi, *New Researches in the Studies of the History of Islam and Iran*, 1 (1), 110- 122.

© The Author(s).

Publisher: Lorestan University.

DOI: <http://doi.org/10.22034/nrihs.2024.715444>

سال اول، شماره اول (پیاپی ۱)، بهار و تابستان ۱۴۰۳، ۱۱۰-۱۲۲.

گونه شناسی مناسبات آیت الله مرعشی نجفی (ره)

فاطمه شکیب رخ^۱ ✉

۱. دانشجوی دکتری تاریخ تشیع، دانشکده تاریخ، دانشگاه ادیان و مذاهب، قم، ایران. رایانامه: f.shakibrokh@urd.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
<p>نوع مقاله: پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۹/۲۳</p> <p>پذیرش نهایی: ۱۴۰۳/۰۲/۲۳</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۶/۲۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: آیت‌الله مرعشی نجفی، مناسبات، گونه‌شناسی، علمای شیعه، همگرایی و واگرایی.</p>	<p>واکاوی گونه‌های مناسبات علمای تشیع، یکی از روش‌های متعالی شناخت سیره و سنخ‌شناسی اقدامات آیت‌الله مرعشی نجفی است که به منظور ارزیابی و معرفی الگوهای اسلامی مورد اعتناء واقع می‌شود. ایشان از مراجع تقلید مهم جهان تشیع بود که به علت بهره‌مندی از خصیصه‌های ارزشمند و تکامل یافته بشری در ابعاد علمی، اجتماعی و سیاسی، حائز وجوه جاویدی گردید. پژوهش حاضر که به روش توصیفی-تحلیلی گردآوری شده، درصدد فهم این مطلب است که مناسبات آیت‌الله مرعشی، مبتنی بر چه گونه‌هایی بوده و چگونه تحقق یافته است؟ این نوشتار با پردازش اطلاعات موجود به این نتیجه دست یافته است که مناسبات ایشان، در ساحت علمی و اعتقادی با ژرف‌اندیشی در مبانی اصیل اسلامی و نکاپو در نهادینه‌سازی آن، فارغ از تعصبات دینی و اعتقادی، به برقراری مناسبات هم‌گرایی و واگرایی معطوف بوده است. آیت‌الله در گونه واگرایانه با اتخاذ رفتارهای سیاسی از جمله: ایستادگی در برابر ظلم و فساد، نگرش سیاست در دین را تقویت کرد. ایشان با اخذ رفتارهای تربیتی عملی، شیوه انتقال اسلوب‌های اصیل اسلامی را از مبانی راهبردی به کاربردی ارائه نمود. براین اساس، می‌توان دریافت که مناسبات آیت‌الله مرعشی در گونه همگرایی در حیطه‌های فکری، اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی، در جایگاه نخست و در گونه واگرایی سیاسی در رتبه بعدی، شاخص بوده است.</p>

استناد: شکیب رخ، فاطمه (۱۴۰۳). گونه‌شناسی مناسبات آیت‌الله مرعشی نجفی (ره). پژوهش‌های نوین در مطالعات تاریخ اسلام و ایران، سال اول، شماره ۱ (۱)، ۱۱۰-۱۲۲.

© نویسندگان.

ناشر: دانشگاه لرستان.

۱. مقدمه

فقه‌های شیعی در مواجهه با اشخاص، گروه‌ها جناح‌ها و جریان‌های عصر خود، براساس دیدگاه‌های فقهی و مبانی دریافتی از منابع اسلامی، عملکرد اصلح را در مناسبات خویش به اجرا گذاشتند. بدین صورت، معرفی و شناسایی الگوهای مناسباتی عالمان دینی، محققان و تحلیلگران را بر آن داشته که به ترسیم خطوط مبانی، اهداف و تعیینات سیاسی و اجتماعی طول حیات آنان همت گمارند. لازمه این واکاوی، گونه‌شناسی^۱ مناسبات علما است. در همین راستا مناسبات مرجع عالی‌قدر جهان تشیع، آیت‌الله مرعشی^(ع) در طول حیات پربرکت ایشان به همراه شناخت چرایی رویکردها و نگرش‌های اتخاذشده در برابر جهان اسلام از مسائل مورد اهتمام تحقیق پیش رو می‌باشد.

این پژوهش که با استفاده از منابع اولیه، از جمله کتب، نشریات، خاطرات، اسناد و مدارک تاریخی انجام گردیده، درصدد پاسخ به این سوال است: «مناسبات آیت‌الله مرعشی نجفی در چه عرصه‌ها و کدام نوع تعامل، وجوه شاخصی داشت؟ و پیامدهای این مناسبات در کدام بستر اثر ماندگار از خود باقی نهاد؟».

در ارتباط با گذران عمر آیت‌الله مرعشی نجفی^(ع) زندگی‌نامه‌هایی به نگارش درآمده که اطلاعات و داده‌های ایشان، تحلیل و پردازش نشده است. بدین جهت گونه‌شناسی مناسبات این عالم بزرگ، به واسطه گزارش‌های مطرح می‌تواند لایه‌های ناگفته حیات ایشان را به مثابه الگو و ترازوی شایسته به جوامع معاصر اسلامی معرفی کند. در این خصوص برخی از منابعی که به عنوان پایه‌های این تحقیق مورد استناد هستند عبارت‌اند از جامع فضل و فضیلت تالیف گلی زواره و گنجینه شهاب به کوشش مرعشی نجفی

که به بیان سلسله وار سرگذشت آیت‌الله مرعشی از جمله زندگی‌نامه، خاطرات، اقدامات سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، موضع‌گیری‌ها و تألیفات ایشان پرداخته است. این کتاب به علت حجم فراوان مطالب و نگاه کلی به وقایع، از تحلیل و پردازش اطلاعات به دور است و از این منظر با چشم‌انداز مطرح در این پژوهش متفاوت می‌باشد. علی‌رغم علاقه‌مندی با تألیف کتاب شهاب شریعت، به ابعاد زندگی آیت‌الله مرعشی نجفی^(ع) پرداخته است. این اثر در بردارنده اسناد، یادداشت‌ها و توضیحات شفاهی فرزند آن مرجع فقید می‌باشد. جایگاه علمی آیت‌الله مرعشی، آثار و تألیفات و تدریس وی، اجازات اجتهاد، نامه‌ها، اعلامیه‌های سیاسی ایشان، از جمله این مباحث است که در ترسیم مناسبات ایشان قابل استفاده خواهد بود. افزون بر آن، در کتاب مرزبان حماسه‌ها، تألیف محمدباقر بدوی، تلاش گردیده تا بیانیه‌ها، سخنرانی‌ها، نامه‌ها و جرایدی که مربوط به فعالیت‌های سیاسی آیت‌الله مرعشی نجفی^(ع) در مبارزات پیروزی انقلاب اسلامی ایران موجود است، همگام با دیگر مراجع و علما گردآوری شود. بنابراین این کتاب نگاهی فارغ از ارزیابی به مناسبات سیاسی ایشان دارد و با تحقیق حاضر متفاوت است

۲. مفهوم شناسی

مراد از گونه‌شناسی، شناخت گونه‌های مختلف یک پدیده و به بیانی دیگر، طبقه‌بندی روش‌مند پدیده‌هایی است که به یک خانواده و مجموعه وابسته هستند و در مقایسه و نسبت سنجی با دیگر اعضای این مجموعه در یک یا چند ویژگی و رفتار، دارای وجوه مشترک و متفاوت هستند (الویری، ۱۳۹۱: ۹). بنابراین، مشخص ساختن اشتراک‌ها و افتراق‌ها بر اساس یک معیار خاص عینی یا ذهنی، گونه‌شناسی نامیده می‌شود. در این تحقیق، براساس طبقه‌بندی رایج در

۱. Typology: یک طبقه‌بندی بر اساس نوع کلی، مطالعه و تفسیر انواع و نمادها.

مناسبات علما، گونه‌شناسی بر محور همگرایی و واگرایی آیت الله مرعشی نجفی مدنظر می‌باشد.

مناسبات جمع مناسبت و به معنای روابط، پیوستگی‌ها (دهخدا، ۱۳۹۰: ۲/۲۸۱۹) تعلیق، مشابهت، با هم نسبت داشتن و هم شکل شدن (ابن منظور، بی‌تا: ۱/۶۵۷) و اعم از ارتباطات همگرایانه^۱ (رواداری، تعامل) و واگرایانه (تقابل) می‌باشد. در فرآیند هم‌گرایی، افراد و گروه‌های اقلیت به منظور دستیابی به منافع و اهداف بالاتر، خود را با اکثریت جامعه سازگار می‌سازند (آقا بخش، ۱۳۸۷: ۹۶۲).

همبستگی مسلمانان براساس مشترکات دین اسلام، در عین حفظ و رعایت مرزها (مطهری، ۱۳۸۳: ۲۱۵-۲۱۲) از مصادیق هم‌گرایی به شمار می‌آید. در رواداری که از زیرشاخه‌های مرتبط با هم‌گرایی است، به رغم توان بر مقاومت و برخورد با آراء و اندیشه‌های مخالف اجتماعی، سیاسی و مذهبی، از روی رفق و مدار برخورد می‌شود (بارانی و دهقانی، ۱۳۹۳: ۷-۲۶). اما تعامل به معنای با یکدیگر داد و ستد کردن (دهخدا، ۱۳۹۰: ۱/۷۵۰) است و از این رو با معنای رواداری متفاوت است. در برابر هم‌گرایی، مفهوم واگرایی مطرح می‌شود و آن هنگامی است که هرکدام از افراد و گروه‌های سیاسی اجتماعی و مذهبی به منظور دستیابی به منافع شخصی خویش درصدد اقتدار و اعمال یک‌جانبه باشند. واگرایی دربردارنده مفهوم تقابل به معنای با همدیگر روبرو شدن (ابن منظور، بی‌تا: ۱۱/۵۴۰؛ دهخدا، ۱۳۹۰: ۱/۷۶۲) و دور شدن یک مجموعه از یکدیگر، تفرق و پراکندگی است (انوری، ۱۳۸۱: ۸/۸) که در مناسبات فقهای شیعه به اقداماتی مانند نقد و رد مخالفین در حوزه‌های مختلف مرتبط می‌گردد. واژه تقریب نیز در این

نوشتار به معنای نزدیک کردن و سخن گفتن به گونه‌ای که مطلوب افراد شود، استعمال شده است (دهخدا، ۱۳۹۰: ۱/۷۶۴).

مفاهیم تعریف شده در این تحقیق با در نظر داشتن جایگاه مبانی مناسباتی کاربردی امامیه، قابل توجه است. در این زمینه، رفتارهای تعاملی مابین ائمه اطهار و شیعیان و کردارهای متقابل با مخالفانشان، محور اصلی چینش مناسبات علما بوده که متناسب با گذران عمر ایشان می‌باشد. مناسبات مالی در اشکال حمایت‌های اهل‌بیت^۲ از شیعیان و پرداخت خمس زکات^۳ و ارسال هدایا^۴ از طرف دوستان، مناسبات عاطفی که شامل روابط قلبی^۵، دیداری^۶ و نگارشی ما بین ایشان بود، مناسبات علمی در قالب تعلیم از جانب اهل‌بیت^۷ و تعلم و ضبط آن به واسطه شیعیان، مناسبات فکری در گونه‌های استشاره، دادخواهی^۸ می‌تواند الگوی مبانی پژوهش قرار گیرد.

۳. ویژگی‌های زندگی آیت الله مرعشی نجفی (ره)

سید شهاب‌الدین که در بیستم صفر ۱۳۱۵ق/ ۱۲۷۶ش در نجف چشم بر جهان گشود، از سادات مرعشی^۹ و نوه دختری آیت الله سید مهدی حسینی^{۱۰} بوده است (گلی زواره،

۲. برای ارسال خمس (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۵: ۱/۵۴۵) و برای حمایت مالی از شیعیان (ر.ک: همان: ۱/۴۸۷).

۳. در این مورد (ر.ک: راوندی، ۱۴۰۹: ۲/۶۴۵).

۴. وصف اتصال قلوب و معنوی شیعیان به اهل‌بیت و حظیات عرفانی از حضور و دیدار ایشان (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۵: ۲/۴۲۳).

۵. در این مورد (ر.ک: دیدار سالیانه ابوالاسود کوفی از امام صادق و امام کاظم علیهما السلام در مدینه و ر.ک: نجاشی، ۱۴۰۷: ۲۸۳).

۶. تعلم جابرین یزید جعفری (طوسی، ۱۴۱۴: ۲۹۶) و ضبط احادیث (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۵: ۱/۵۲۱).

۷. برای استشاره (ر.ک: مجلسی، ۱۴۰۴: ۱۸۸/۲۲۶) و برای دادخواهی (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۵: ۱/۵۰۸).

۸. نسب وی با سی و سه واسطه به امام سجاد^ع می‌رسد.

۹. خاندان شیرازی یکی از خاندان‌های معروف در عراق و ایران است که مردان بزرگی از آن برخاسته‌اند. میرزای شیرازی مهم‌ترین شخصیت از این خاندان

۱. این واژه ناظر به روابط گروهی از انسان‌ها است و در روابط اقلیت‌ها با اکثریت استعمال می‌شود. به معنای تقارب، توجه به یک نقطه یا یک مقصد مشترک.

همدانی، امام موسی صدر، سید مرتضی عسکری، در شمار تلاش‌های علمی و عملی مرعشی نجفی است. مضاف بر تربیت نسل دین‌مدار مبتنی بر نگرش‌های سیاسی، حضور پایدار ایشان پس از برقراری نظام اسلامی تا پایان حیات و با وجود پیش آمدها و بحران‌های گوناگون، از جمله جنگ تحمیلی عراق علیه ایران را می‌توان از وجوه شاخص سرگذشت ایشان توصیف نمود (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۶۰/۱ - ۱۳۷-۱۳۸).

آیت الله مرعشی نجفی^(ره) در طول عمر بابرکت خود بیش از چهارصد اجازه روایتی و شماری اجازات اجتهادی و اجازات نفسی از مشایخ جهان اسلام دریافت کرد که صد و پنجاه مورد آن اجازه کتبی^۵ و بقیه شفاهی بود. این اجازات از جانب علما، فقها، مجتهدان و مراجع تقلید شیعه و دانشمندان بزرگ اهل سنت، زبیدی و اسماعیلیه صادر شده بود (رفیعی علامروشدی، ۱۳۹۲: ۲۴). سرانجام این عالم فرزانه در شب هفتم صفر ۱۴۱۱ ق برابر با هشتم شهریور ۱۳۶۹ در قم، پس از خواندن نماز جماعت در صحن مطهر حضرت فاطمه معصومه^(س) به دنبال نارسایی قلبی دار فانی را وداع گفت. پیکر پاک ایشان، براساس وصیت خود، در کتابخانه‌ای که بناکرده بود، به خاک سپرده شد (شریف رازی، ۱۳۷۰: ۱۱/۹).

دوران نوجوانی و جوانی آیت‌الله مرعشی نجفی، همزمان با وقایعی بود که برخی استادان، اطرافیان و بستگان آن فقیه عالی‌قدر، نسبت به وقایع دوران، واکنش‌های منفی یا واگرایی داشتند.^۶ در آستانه حضور آیت‌الله مرعشی در ایران حوادثی

۱۳۸۹: ۱۹-۱۸). وی مقدمات علوم را نزد جده پدری^۱ و پدر خویش آموخت. پس از آن با فراگیری علوم ریاضی، هندسه، جغرافیا، طب، تفسیر، علوم دینی و با تعلم نزد اساتید بزرگ دیگری در ری، مشهد، اصفهان و قم در ۲۷ سالگی به اجتهاد رسید و پس از رحلت آیت‌الله بروجردی، از مراجع به نام شد. ایشان اولین رساله علمیه خود را در سال ۱۳۶۶ ق منتشر کرد (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۱۲۰/۱). این عالم فرزانه پس از سال‌ها تلاش مستمر، در کسب معرفت، حکمت، فضیلت و دست‌یازی به تجربه‌های ارزشمند در عراق، به منظور زیارت آستان قدس رضوی، صله ارحام و دیدار با عالمان شهرهای گوناگون به ایران مهاجرت کرد. علامه زاهد، میرزا محمود حسینی شوشتری (مشهور به معلم)،^۲ شیخ محمدحسین سدهی اصفهانی،^۳ آیت‌الله شیخ نعمت‌الله اسکری لاهیجانی یا لاریجانی^۴ (رفیعی علامروشدی، ۱۳۷۳: ۱۴۳-۱۴۲)، شیخ عبدالکریم حائری‌یزدی، میرزا جواد ملکی تبریزی، میرزا مهدی آشتیانی (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۵۸-۵۴)، از جمله اساتیدی بودند که شهاب‌الدین در محضر ایشان تعلم کرد و تربیت شاگردانی همچون سید مصطفی خمینی، مرتضی مطهری، محمد مفتاح، آیت‌الله بهشتی، شهید صدوقی، حسین نوری

است که فتوای تحریم تنباکوی او در برابر ایران نفوذ کرد (ر.ک: امین، ۱۴۰۳: ۱۴۶/۱۰).

۱. بانو شمس‌الشرف خانم طباطبایی از سادات طباطبایی تبریز، معروف به خاندان قاضی طباطبایی است. این زن که از بانوان باکمال عصر خویش به شمار می‌آمد، مقدمات علوم حوزوی را به آیت‌الله مرعشی آموزش داد. او دختر علامه حاج سید محمد طباطبایی، نویسنده کتاب مصباح در دعا و پسرعموی پدر علامه طباطبایی صاحب تفسیر المیزان است (الوانساز خوبی، ۱۳۸۹: ۹۰-۸۸؛ امین، ۱۴۰۳: ۳۱۸/۱۰).

۲. ساکن نجف اشرف و مؤلف شرح البهجة المرضیه در نحو بود.

۳. (م ۱۳۴۵ ق) ایشان از عالمان و زاهدان نجف اشرف است که سال‌ها در مدرسه صدر این شهر تدریس می‌کرد و تألیفاتی چون تعلیقه علی القوانین و تعلیقه علی الفصول فی الاصول از وی به یادگار مانده است.

۴. از عالمان وارسته و شاگرد آخوند ملا لطف‌الله مازندرانی و آخوند خراسانی بود.

۵. اجازه‌های کتبی در کتاب المسلسلات فی الاجازات درج شده است.

۶. در روزگار نوجوانی و جوانی، دولت بریتانیا به عتبات یورش برد و بندر فلورا را اشغال کرد. عالمان شیعه و مدرسان برجسته نجف، کربلا و کاظمین، درس، بحث و تحقیق و تألیف را رها کردند و مردم را به جهاد و مبارزه علیه اشغالگران فراخواندند. علما ضمن بسیج اهالی شهرها، روستاها و عشایر غیور و سازمان‌دهی مجاهدان داوطلب و هدایت آنان به جبهه‌های جنگ، خود در

جنوب، از مهم‌ترین رویدادهایی بود که توجه مردم ایران را به خود معطوف کرده بود.

این نکته قابل توجه است که همراهی و همفکری آیت‌الله مرعشی در موضع‌گیری‌های حوادث و مسائل سیاسی جاری، در حالی بود که در همان زمان علمای مشهوری بودند که قائل به اتخاذ ایده سیاسی و یا حمایت از جریان انقلابی و مخالف نبودند و از ورود در چنین رویدادهایی حذر می‌کردند.^۱ از این منظر می‌توان دریافت که بنیان مبانی و اصول فکری و دینی آیت‌الله مرعشی، بر مناسبات اجتماعی، سیاسی و دینی استوار بود.

۳. مناسبات آیت‌الله مرعشی نجفی

۳-۱. حوزه فکری و مبانی اعتقادی

علمای اسلام در واقع رهبران فکری-فرهنگی جامعه اسلامی، سکان‌داران دین، سنگربانان عقیده، حقیقت و هدایت مردم هستند. حراست از مبانی اسلامی، یکی از بارزترین اهداف مراجع شیعه در تاریخ اسلام است (عنایت، ۱۳۶۲: ۲۴). اتخاذ رویکردها و رویارویی عالمان شیعه در برابر حاکمان و حکومت‌های وقت و پرچم‌داری مطالبات عمومی مردم برحسب شرایط زمان حیات ایشان، حاصل برداشت‌های فقهی و دینی آنان از مبانی اسلام بوده^۲ و در زندگی آیت‌الله مرعشی نجفی نیز مشهود است. بر این اساس، اصول شاخصی که از مبانی فکری ایشان در حوزه واگرایی دریافت می‌گردد عبارت است از: مبارزه و پرهیز آیت‌الله مرعشی، در برابر هر حرکت ضد دینی یا سخنی که شایبه سستی در امور دینی داشت، یا اعلام انزجار از

مهم و تاریخ‌ساز، در حال وقوع بود. از جمله؛ مبارزه‌های ضد استعماری میرزا محمدحسن شیرازی، جنبش بیدارگرایانه سید جمال‌الدین اسدآبادی و بیداری ملت‌های مسلمان، انقلاب مشروطه ایران در ۱۳۲۴ق، به توپ بستن مجلس شورای ملی در ۱۳۲۶ق توسط محمدعلی شاه قاجار و دوره استبداد صغیر، صدور حکم خلع شاه قاجار توسط عالم بزرگ اصولی نجف مرحوم آخوند خراسانی- که آیت‌الله مرعشی نجفی به همراه پدر در نوجوانی به درس ایشان می‌رفت- و به شهادت رسیدن فقیه مجاهد، شیخ فضل‌الله نوری (بدوی، ۱۳۸۳: ۳۵-۳۴).

در مجموع می‌توان گفت آمیختگی علم، دین و سیاست از ویژگی‌های دوران حضور ایشان در ایران بوده و مواجهه با چنین رویدادهایی در شکل‌گیری مناسبات متقابل ایشان، از جمله روحیه ظلم ستیزی و مبارزه با حضور کفر و استعمار که برآمده از متن اسلام نیز بوده و از اهداف مناسبات واگراییانه می‌باشد؛ سبب آغاز حیات سیاسی آن عالم فرزانه گردید. مضاف بر آنچه سرآغاز تحولات اساسی در تاریخ ایران معاصر گشته بود، آشتی‌های سیاسی و اجتماعی ایران که در زمان مسافرت آیت‌الله مرعشی با آن روبرو گردید سبب توجه آن عالم بزرگوار به سرنوشت و گرفتاری‌های مردم ایران شده بود. خسارت‌های تحمیل شده جنگ جهانی اول و قدرت‌یابی رضاخان با کودتای استعماری انگلیس، حضور جنبش‌های ضد استبداد و استعمار مانند جنبش میرزا کوچک خان جنگلی در شمال، قیام شیخ محمد خیابانی در آذربایجان، خیزش محمدتقی خان پسیان در خراسان، قیام رئیس‌علی دلواری در

۱. از جمله بزرگان می‌توان به آیت‌الله شریعتمداری، علامه طباطبایی (البته علامه طباطبایی در اوایل شروع نهضت همراهی بیشتری داشتند. سپس بنا به جایگاه علمی و ویژگی‌های شخصیتی خویش کمتر در مسائل سیاسی دخالت کردند) و آیت‌الله سید احمد خوانساری اشاره نمود. در خصوص آیت‌الله شریعتمداری (ر.ک: حسینیان، ۱۳۹۷: ۴۶۲)، برای علامه (ر.ک: ابادری، ۱۳۹۷: ۱۷۲) و برای آیت‌الله خوانساری (ر.ک: مراسم، ۱۳۷۴: ۴۱۶/۱).
۲. (ر.ک: ابوالحسنی (منذر)، ۱۳۸۶: ۸۵-۱۱۶).

صف مقدم پیکار با متجاوزان ایستادند. در نتیجه، جهاد و دفاع در شهرهای مقدس و زیارتی عراق، جنبه عمومی به خود گرفت. علمایی چون سید محمدکاظم یزدی در نجف، شیخ مهدی خالصی در کاظمین، میرزا محمدتقی شیرازی در سامرا، به وجوب جهاد علیه متجاوزان انگلیسی فتوا دادند و مبارزات مردم را هدایت کردند (ر.ک: الرهیمی، ۱۳۹۳: ۱۶۱-۱۶۷).

لاری، میرزا کوچک خان جنگلی، شیخ محمد خیابانی و شهید مدرس که مورد مباحث ایشان بودند^۱ (مدرسی، ۱۳۷۴: ۴۴) و سکنی گزیدن در قم به منظور مقابله با تعطیلی، ویرانی حوزه علمیه و حمایت از آیت‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری نقل شده است (ملا محمدی، ۱۳۷۸: ۴۳-۴۴).

در دوره پهلوی دوم، دیدار با علمای مبارز^۲ و حمایت از فداییان اسلام، ارائه طریق به اعضای این تشکل و نیز تأیید و تشویق آنان، به بهانه هر مناسبت که مشروعیت فعالیت‌های سیاسی، اهداف و کردار فداییان را به ارمغان آورد (بدوی، ۱۳۸۳: ۴۶-۴۵)، حاکی از فزونی یافتن اقدامات سیاسی آیت‌الله مرعشی نجفی به منظور پیاده‌سازی مبانی فکری ایشان به نظر می‌آید.

۳-۴. حمایت‌های مالی درون مرزی

آیت‌الله مرعشی نجفی در قضیه کشتار طلاب مدرسه فیضیه قم با کمک مادی و معنوی به آسیب‌دیدگان فجایع فیضیه، به ماندگاری وجوه سوزناک حادثه و دعوت به حضور مردم در صحنه قیام و مقاومت کمک شایانی نمود (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۱۱۰-۱۰۹).

۳-۵. حمایت‌های رفتاری و درونی درون مرزی

از دیگر روش‌های حمایتی این عالم بزرگوار که تأثیر مهمی در پیشبرد اهداف و حفظ روحیه انقلابی‌ها داشت، پشتیبانی عملی و فکری از امام خمینی^(ره) و مدافعان تغییر حکومت رژیم پهلوی و دیگر محکومان سیاسی در سال‌های پیش از پیروزی انقلاب بود؛ چنانچه هرگاه دولت وقت با ایجاد فشار

جلوه‌ها، فرهنگ‌ها و آدابی که با دین و شریعت در تضاد بود. همچنین در حوزه همگرایی نکات ذیل بارز می‌باشد (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۸۷/۱):

۱- تأکید عمومی ایشان بر وظیفه شرعی در حضور فعال عرصه‌های سیاسی و اجتماعی، مبارزات و مجاهدت‌ها و دفاع از ارزش‌های الهی و تطهیر موانع دین‌داری

۲- اعتقاد و تصریح ایشان بر وظایف مهم روحانیت. از جمله حمایت از احکام الهی و قرآن شریف، حفظ نوامیس اسلامی و حفظ استقلال و تمامیت کشور (گنجینه شهاب، ۱۳۸۰: ۱۸۸/۱).

۳- اهتمام به امور علمی و تبادل فکری، عام‌المنفعه و خدمات اجتماعی از جمله وقف

۳-۲. حوزه سیاسی

رفتارهای هم‌گرایی و واگرایانه سیاسی آیت‌الله مرعشی، به درون مرزی و برون مرزی تقسیم می‌گردد. در حوزه هم‌گرایی این اقدامات در چند محور دیده می‌شود:

۱- حمایت معنوی براساس همدلی، هم‌فکری، همراهی، ستایش و تشویق

۲- حمایت مالی

۳- حمایت عملی و رفتاری

در حیطه واگرایی موارد زیر در شمار رویکردهای مطرح پژوهش حاضر است.

۱- تقابل فکری (اعلان موضع و بیان مخالفت)

۲- تقابل عملی (مبارزات)

۳- تقابل علمی (ردیبه نگاری)

۳-۳. حمایت‌های فکری و معنوی درون مرزی

پشتیبانی‌های آیت‌الله مرعشی نجفی در دوره پهلوی اول، همراهی در بدو ورود به ایران با علمای ضد استعمار و استکبار و ستایش ایده و اقدامات آنان مانند سید عبدالحسین

۱. در این رابطه برای تأکید بر اقدامات آیت‌الله مدرس که در تهران از سنگر مجلس، به مقابله با جفاکاری‌های رضاخان برخاست، نزد ایشان رفت و شجاعت و استواری آن فقیه فرزانه را در برابر زورگویان داخلی و بیگانه ستود و یادآور شد زندگی آن عالم وارسته، شیوه و سیره اهل بیت^(ع) را تداعی می‌کند (مدرسی، ۱۳۷۴: ۴۴).

۲. ملاقات ایشان با آیت‌الله سید ابوالقاسم کاشانی (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۲/۱).

پهلوی دوم می‌باشد. آیت‌الله مرعشی نجفی طی تلگرامی خطاب به نخست‌وزیر وقت خواستار لغو فوری این قانون شد (مراسان، ۱۳۷۴: ۵۱/۱).^۳ همچنین واکنش صریح به جنایات رژیم پهلوی در سال ۱۳۴۳ در مدرسه فیضیه قم، همگام با امام خمینی^(ره)،^۴ هشدار به مسیبان امر و موضع‌گیری علیه رژیم در نشست‌های خصوصی و عمومی، به مناسبت اربعین این فاجعه^۵ (گلی زواره، ۱۳۸۸: ۱/۱۱۰-۱۰۹) و اعتراض به دستگیری امام خمینی^(ره) در خرداد ۱۳۴۲، تشویق مردم به استقامت برای آزادی امام خمینی^(ره)، با استشهاد طلبی در برابر ظلم رژیم وقت و اقامت در منزل آیت‌الله خوانساری، به منظور پیگیری حادثه، از اقدامات تقابله دیگر ایشان در راستای مبارزه با رژیم پهلوی بود. آیت‌الله مرعشی نجفی با صدور بیانیه‌ای دیگر در سال ۱۳۳۸ بار دیگر مردم ایران را به استقامت تا آزادی حضرات در بند، از جمله آیت‌الله خامنه‌ای فراخواند (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۱۳۰/۱).

به رغم تلاش‌های ساختگی رژیم پهلوی دوم در روزنامه‌ها برای بیان ایجاد تفاهم مابین مقام‌های انتظامی و امام خمینی^(ره) مبنی بر قبول عدم دخالت ایشان در سیاست، آیت‌الله نجفی ضمن صدور بیانیه‌ای رسمی، آن خبر را نشر اکاذیب نامید (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۱۶۲-۱۶۱/۱) و با این اقدام مانع بهره‌وری نظام سلطه از اختلاف ساختگی

و دستگیری انقلابیون سعی در ایجاد خفقان و ترس در بین جریان انقلاب را داشت، ایشان با صدور بیانیه یا پیام‌هایی به مدافعان انقلاب آنان را بر ادامه مبارزه تا حصول نتیجه فرامی‌خواند. از جمله این حمایت‌ها می‌توان به رابطه میان امام خمینی^(ره) و آیت‌الله مرعشی نجفی در ایام تبعید و نامه‌های رد و بدل شده اشاره داشت (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۱/۱۲۸). در ادامه این همراهی، برای بیان حمایت عمومی و اعلام مخالفت عملی با اقدامات دولت وقت ایران، عراق و کویت، فرزند خود را به عنوان نماینده و حامل نامه، نزد امام خمینی^(ره) در پاریس فرستاد (کیهان، ۱۳۵۷/۷/۱۸، ۲).

آیت‌الله مرعشی نجفی در برابر ستم رضاخان در محافل و مجالس، مردم را علیه وی شوراند و با طرح یکسان‌سازی لباس در سلطنت پهلوی اول و ترک لباس روحانیان به مخالفت برخاست (ملا محمدی، ۱۳۷۸: ۴۳-۴۴). ایشان در مسئله برخورد با کشف حجاب رضاخانی اعلام مخالفت کرد و هنگامی که مأموران رژیم پهلوی، قصد چادر برداری از زنان زائر حرم حضرت معصومه^(س) را داشتند، با ضربه سیلی به صورت سرهنگ آمر، ابهت وی را در منظر همگان درهم شکاند^۱ (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۴۷-۴۶).

افزون بر آن، مخالفت با طرح سربازی دختران (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۳۴۷/۱)، اعلام مخالفت با تصویب لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی که مورد نظر و حمایت آمریکا بود،^۲ از جمله رفتارهای واگرایانه ایشان در دوره

بروجردی استفاده کرده و لایحه انجمن‌های ایالتی و ولایتی جدید را که مورد نظر و حمایت آمریکا بود، مطرح کرد (عمید زنجانی، ۱۳۸۱: ۱۳۲-۱۳۳).

۳. (مرعشی نجفی به روایت اسناد ساواک، ۳۰/۱؛ دوانی، ۱۳۷۷: ۴۹/۳).

۴. ایشان اعلام کردند مراجع تقلید و عموم علمای نجف و سایر بلاد با همفکری و وحدت نظر با پشتیبانی قاطبه ملت مسلمان تا سرحد شهادت در مقابل عملیات ناجوانمردانه استقامت نموده و دشمنان دین و ملت را تا پرتگاه دوزخ بدرقه می‌کنند (ر.ک: گلی زواره، ۱۳۸۸: ۱۰۹).

۵. ایشان اعلام کرد دنیای کنونی این نحوه عملیات و شکنجه‌ها را از قبیل مسئولین امر، جز اهمال و بی‌اعتنایی به قانون مقدس اسلام نمی‌تواند تفسیر کند و اولیای امور باید بدانند که این جرم از آنان غیرقابل عفو است و خدای قادر جلیل انتقام آنان را خواهد گرفت (گلی زواره، ۱۳۸۸: ۱۱۰).

۱. پس از این اتفاق، سرهنگ به قصد دستگیری ایشان راهی منزلشان شد که در بین راه، سقف بازار شکافت شد و بر سرش خراب گردید. از این جریان به عنوان کرامات این عالم فرزانه یاد می‌گردد (گلی زواره، ۱۳۸۳: ۴۷-۴۶).

۲. تشکیل انجمن‌های ایالتی و ولایتی در اصول ۹۱ و ۹۲ براساس آیین‌نامه اجرایی آن، مصوب ۱۲۸۵، باید دارای سه شرط باشد: مسلمان باشند و فساد عقیده نداشته باشند، سوگند به قرآن، زنان از انتخاب کردن و انتخاب شدن محروم هستند (مدنی، ۱۳۹۱: ۶۲۲/۱). اجرای این مصوبه تا سال ۱۳۴۱ و زمان نخست‌وزیری اسدالله علم به تأخیر افتاد. علم از درگذشت آیت‌الله

شد. در این مسیر، شرکت در امر انتخابات فرمایشی دوره بیست و یکم مجلس شورای ملی را به هر نحو و عنوانی جایز ندانست. ایشان ضمن اظهار تنفر از اعمال و فجایع بی‌شمار دولت وقت، با صدور بیانیه‌ای دیگر در مهرماه ۱۳۴۲ مردم را به اعتصاب و تعطیلی عمومی مکلف نمود. پس از این ماجرا، مأموران ساواک به محل اقامت ایشان هجوم برده و آیت‌الله را به قم بازگرداندند؛ هر چند که ایشان در قم با ارسال پیام به طلاب و مردم ایران بر ادامه مبارزات تا حصول نتیجه تأکید داشت.

همگرایی با دیگر مسلمانان و شیعیان در حیطه برون‌مرزی، همواره از برنامه‌های آیت‌الله مرعشی نجفی بود. ایشان با حمایت‌های مالی و معنوی مانند کمک به آوارگان و آسیب دیدگان فلسطینی موافقت می‌کرد^۱ (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۱۲۱/۲-۳۴). همچنین در حوزه واگرایی، اعلان موضع نسبت به مسائل دیگر مسلمانان جهان، همچون روشنگری علیه رژیم صهیونیسم^۲ برای رهایی جهان اسلام از شر خطر سلطه کفر، قابل ذکر است.

۳-۶. حوزه اجتماعی، علمی و فرهنگی

حضور آیت‌الله مرعشی نجفی در حوزه علمیه قم به دعوت و امر آیت‌الله حاج شیخ عبدالکریم حائری از سال ۱۳۰۳ و اشتغال به تربیت طلاب انجام شد (رفیعی، ۱۳۸۹: ۱۸۴/۱-۱۸۱). همراهی با آیت‌الله حائری هنگام آزمون طلاب^۳ و

شرکت در درس آیات عظام، آیت‌الله میرزا محمدعلی شاه‌آبادی (استادزاده، ۱۳۶۵: ۴۹-۴۸)، حاج شیخ مهدی حکمی قمی، میرزا علی‌اکبر مدرس یزدی (حکیم الهی) و حاج میرزا محمدصادق اصفهانی، با وجود دارا بودن مقام والای علمی (استادزاده، ۱۳۶۵: ۲۱)، در شمار فعالیت‌های اجتماعی و روادارانه ایشان می‌توان یاد کرد.

۳-۷. اتخاذ رویکرد تقریب مذاهب

تعاملات آیت‌الله مرعشی نجفی و نقش برجسته ایشان در ایجاد اخوت اسلامی، تقریب میان مذاهب مسلمان و پدید آمدن زمینه تفاهم و مودت و رشد وحدت میان عالمان مذاهب و فرقه‌های اسلامی، با وجود نامه‌ها و نوشته‌های بسیاری در میان آثار ایشان، نشان‌دهنده ارتباط و تعامل با دانشمندان فرقه‌های گوناگون اسلامی می‌باشد. ارتباط با رئیس جمعیت اخوت اسلامی مصر، علامه شیخ طنطاوی جوهری^۴، از استادان برجسته جامع الازهر قاهره (رفیعی علامرودشتی، ۱۳۷۳: ۲۵۵) نمونه‌ای از تلاش‌ها و رفتارهای ایشان با دیگر فرقه‌های مسلمانان بود. افزون بر آن، شرکت آیت‌الله مرعشی نجفی در جلسه‌های درس دانشمندان، فقیهان و محدثان بزرگ فرقه‌های اسلامی، مانند

محمدباقر قزوینی خواست که در این مورد اقدام کنند (بصیرت‌منش، ۱۳۷۶: ۲۵۲).

۴. در سال ۱۳۵۳ قمری مرجع فقیه شیعه آیت‌الله‌العظمی مرعشی نجفی^(۵) نسخه‌ای از صحیفه سجاده را برای علامه معاصر مؤلف تفسیر طنطاوی (مفتی اسکندریه) به قاهره فرستاد. وی در پاسخ چنین نگاشت: نامه گرامی مدتی پیش به ضمیمه صحیفه سجاده از کلمات امام زاهد اسلام، علی زین‌العابدین، ابن امام حسین شهید، ریحانه مصطفی رسید. کتاب را با دست تکریم گرفتم و آن را کتابی یگانه یافتیم که مشتمل بر علوم و معارف و حکمت‌هایی است که در غیر آن یافت نمی‌شود. حقا که این از بدبختی است ما (اهل سنت) که تاکنون به این اثر گران‌بهای جاوید از میراث‌های نبوت و اهل بیت^(۶) دست نیافته‌ایم. من هر چه در آن مطالعه و دقت می‌کنم می‌بینم که بالاتر از کلام مخلوق و دون کلام خالق است، راستی چه کتاب کریمی است. (ر.ک؛ صحیفه سجاده، چاپ شیخ حمد آفرندی به نقل از مقدمه آیت‌الله مرعشی نجفی و متن نامه‌های طنطاوی که از صفحات ۳۱۸ - ۳۲۲ درج گردیده است).

۱. در سال ۱۳۴۶ رژیم غاصب صهیونیستی، به کشورهای سوریه، اردن و مصر جنگی را تحمیل کرد و در این نبرد، گروهی از مسلمانان، شهید، آواره و زخمی شدند (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۱۲۱/۲-۳۴).

۲. ایشان طی نامه‌هایی به علمای شهرستان‌ها، از آنان خواست برای نفرت از اشغالگران صهیونیستی، از هر گونه اقدامی دریغ نکنند (مرکز بررسی اسناد، ۱۳۸۸: ۱۲۱/۲-۳۲).

۳. آیت‌الله حائری برای آنکه جلوی دخالت کارگزاران رژیم پهلوی را بگیرد و نگذارد طلبه‌ها خلع لباس شوند، به فضلالی حوزه مأموریت داد تا امتحان‌ها را تحت نظارت خود درآورند. از این رو، از امام خمینی^(۷) آیت‌الله مرعشی، آیات عظام حجت کوه کمری، صدرالدین صدر، سید محمدتقی خوانساری و

زیدیه، حنفی و اسماعیلیه و دریافت اجازات روایی و فقهی از آن بزرگان، باب مرآه و ارتباط با علمای دیگر مذاهب اسلامی و ایجاد اعتماد و اطمینان متقابل علما و فقهای جهان اسلام را فراهم نمود. ایشان پنجاه و شش اجازه روایتی از علما و فقهای اهل سنت و متجاوز از هفده اجازه روایتی از مشاهیر زیدی دریافت کرده که خود بیانگر تعامل گسترده آیت الله مرعشی با دانشوران مذاهب اسلامی می‌باشد.

اهدای تألیفات عالمان شیعه به مؤسسه‌ها و مراکزهای علمی مذاهب اسلامی و شخصیت‌های علمی فرقه‌های اسلامی در سراسر جهان، از دیگر تلاش‌های ایشان برای تحکیم اخوت دینی بود. این آثار به دانشمندان کشورهای مصر، سوریه، حجاز، عراق، ترکیه، هند، پاکستان، افغانستان، یمن، مراکش، تونس، الجزایر و لبنان فرستاده شد. نمونه‌های بسیاری از نامه‌های تشکرآمیز دانشمندان اسلامی برای ارسال کتاب به آنان، در بخش اسناد کتابخانه بزرگ آیت الله مرعشی نجفی موجود می‌باشد. وجود چنین مدارکی در کنار حجم بالای هفتاد درصدی منابع مخزن، از میراث گران قدر فرهنگ و معارف تمام فرقه‌های اسلامی (رفیعی، ۱۳۷۸: ۵۳-۵۸)، مؤیدی برای تعامل قوی و شایسته ایشان به منظور اعتناء در تقریب مذاهب است.

۴. آثار مشهور آیت الله مرعشی نجفی (ره)

۴-۱. آثار تقریبی

کتاب شجرات آل الرسول و طبقات النسبیین و سادات العلماء محصول سی سال مطالعه و تخصص ایشان در این فن شریف بود. آیت الله مرعشی نسب‌شناسی متبحر و از نسابه‌های معروف دنیای اسلام بود که با اکثر علما و پیشوایان فرقه اسلامی مکاتبه داشت و از انساب تمامی سادات، اطلاع کامل حاصل کرده بود (عمادزاده، ۱۳۲۹:

(۳).

ملحقات الاحقاق در حاشیه کتاب احقاق الحق و ازهاق الباطل قاضی نورالله شوشتری است که در آن احادیث درباره امام حسین (ع) و پاره‌ای از روایات تاریخی مربوط به قیام و شهادت آن حضرت گردآوری شده است. همه احادیث کتاب از منابع اهل سنت و درباره موضوعاتی چون شرح ولادت و ویژگی‌های امام حسین (ع)، احادیث پیامبر (ص) در ارتباط با آن حضرت، خطبه‌ها، نامه‌ها، کلمات، مجازات دنیوی قاتلان و دگرگونی‌های جهان آفرینش پس از شهادت و تاریخ و مکان شهادت آن حضرت سخن به میان رفته است. آیت الله مرعشی نجفی از سال ۱۳۳۱ بر این اثر، تعلیقات و حواشی بسیار مفصلي نوشت. جلد نخست این اثر با همان نام احقاق الحق و ازهاق الباطل در سال ۱۳۷۷ق چاپ شد. در پی آن، جلد دوم و سوم، همراه با مقداری از متن اصلی کتاب انتشار یافت. از جلد چهارم تا جلد سی و سوم از متن اصلی کتاب‌های قاضی نورالله شوشتری مطلبی نیامده و در واقع، کتابی مستقل با نام ملحقات الاحقاق چاپ شده است که شمار جلد‌های آن به پنجاه می‌رسد. این مجموعه دانشنامه‌ای از فضایل و مناقب ائمه طاهرین (ع) است که در آن بدون استثنا، به منابع و مصادر اهل سنت با ذکر نام کتاب، مؤلف، صفحه، سال و محل چاپ و نشر، استناد شده است (آقابزرگ تهرانی، ۱۳۷۲: ۵/ ۶۲۲-۶۲۳).

۴-۲. ردیه و پاسخگویی به مخالفان

کتاب القول الفاضل فی الرد علی مدعی التحریف^۱ در رد شبهه وقوع تحریف در قرآن کریم نوشته شده است. مرحوم میرزا حسین نوری از جمله معتقدان به تحریف بود که کتاب فصل الخطاب فی تحریف الکتاب را در همین زمینه به رشته

۱. ر.ک: مرعشی نجفی الحسینی، سید شهاب‌الدین، القول الفاضل فی الرد علی مدعی التحریف، به اهتمام محمود المرعشی النجفی، تحقیق محمدرضا جدیدی نژاد، قم، مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی، ۱۴۲۴ق.

تحریر در آورده است.^۱ همگرایی و ابعاد آن در زندگی آیت‌الله مرعشی نجفی نقش پررنگ و مؤثری داشت. ایشان حدود یک قرن برای احیای آموزه‌های دینی، دفاع از ارزش‌های الهی و پاسبانی از میراث تشیع کوشید و با گذشت شصت سال اقامت در قم، جز در مواردی برای درمان و عیادت علما^۲ از قم خارج نشد. حتی در روزهای بمباران، قم را ترک نکرد و در کنار مردم شهر باقی ماند (اصفیایی، ۱۳۷۶: ۴۰-۳۹). خوش رفتاری، ایجاد رابطه صمیمی و انس با مردم، ملجأ و مأوی مردم بودن، اهتمام در رفع مشکلات و رسیدگی به امور فقرا، ایتم و نیازمندان با چهره ناشناخته (گلی زواره، ۱۳۸۳: ۳۴)، ارتباط مستمر با علما و طلاب حوزه، اقامه سه نوبت نماز در صحن مطهر حضرت فاطمه معصومه (س) (باقری بیدهندی، ۱۳۶۹: ۵۴-۵۲) از خصوصیات اخلاقی و تعاملات سازنده ایشان با مردم عصر خویش بیان شده است.

۳-۴. امور عام المنفعه

متون تاریخ اسلام حکایت از نقش و تکاپوی ماندگار علمای بزرگ اسلام در امور عام‌المنفعه دارد. در این خصوص، آیت‌الله مرعشی با اقدامات خویش به ترویج عملی مبانی اسلام در سازندگی و اجرای عدالت اجتماعی همت گماردند. احداث مسجد و چندین مدارس علوم دینی مانند؛ مدرسه مهدیه، مدرسه مؤمنیه، مدرسه شهابیه^۳ و

حسینیه آیت‌الله مرعشی^۴ (باقری بیدهندی، ۱۳۶۹: ۵۴-۵۲)، بازسازی مرقد علامه محمدباقر مجلسی صاحب بحارالانوار، تجدید بنای مسجد راه‌آهن قم که در جنگ جهانی دوم توسط متفقین به کلیسا تبدیل شده بود، احداث مسجد راه‌آهن شهر ازنا، تأمین هزینه بیمارستان کامکار قم از محل وجوهات شرعی، مرکز توان‌بخشی و بهزیستی قم واقع در میدان امام به نام دارالشفای آل محمد (ص) تأسیس مساجد و حسینیه‌هایی در سایر کشورهای اسلامی (گلی زواره، ۱۳۸۹: ۶۷-۶۸)، کمک به مخارج ضروری آسایشگاه معلولین قم، ساخت بخش قلب و عروق بیمارستان نکویی و نیز مرکز توان‌بخشی و بهزیستی، کمک در ساخت شهرک ویژه طلاب شامل ۱۴۰ خانه، کمک‌های قابل توجه به سیل‌زدگان، زلزله‌زدگان و مهاجران جنگ تحمیلی، از خدمات ارزنده و همگرایانه آیت‌الله مرعشی نجفی (گنجینه شهاب، ۱۳۸۰: ۴۳۴/۲-۴۳۳) به مثابه الگویی دین مدار در جوامع اسلامی، می‌تواند مورد توجه قرار گیرد.

۴-۴. احداث کتابخانه

اهمیت علم‌آموزی، حفظ و تعلیم آن به دیگران در زندگی آن عالم فرزانه، ایشان را متوجه جمع‌آوری نسخ خطی قرار داده بود. توصیف و ترویج مبنای مهم اسلامی سبب گردید که ایشان با از جان‌گذشتگی در راه کسب و انتقال علم به نسل آینده، تأکیدات ویژه دین اسلام را پیاده سازد. انجام نماز و روزه استیجاری، حذف یک وعده غذای روزانه، کاستن بخشی از مخارج زندگی و کار شبانه در کارگاه‌های برنج‌کوبی در نجف اشرف پس از فراغت از درس، از مهم

۱. تحریف دارای اقسامی است. از جمله تحریف به نقصان که طرفداران این نظریه عقیده دارند، قرآنی که در دسترس ما قرار دارد، تمام آنچه را که بر پیامبر اکرم (ص) نازل شده است، در برنمی‌گیرد، بلکه دچار نقص و کمبود است. این نقص و کمبود هم یا از ناحیه اسقاط مخالفین و معاندین ناشی می‌شود، یا به وسیله عوامل طبیعی که در روند جمع‌آوری قرآن اتفاق افتاده صورت گرفته است.

۲. یکی از آموزه‌های مکتب تشیع، مهرورزی و محبت به هم نوعان است. عبادت نیز در زمره محبت می‌باشد. در این مورد حتی سفارش به عیادت از مخالفان شده است (ر.ک: کلینی، ۱۳۶۵: ۲/۲۱۹).

۳. مکان نامبرده در زمان رژیم پهلوی، سینما بود و به دست انقلابیون ویران شد. سپس زمین آن به امر ایشان خریده شد و به صورت مدرسه درآمد. ۴۷۵

متر وسعت دارد که ۳۳۳ متر آن زیربنا و شامل سه طبقه است و ۳۸ حجره دارد. دایرةالمعارف کتابخانه‌های جهان در این مدرسه استقرار یافته است (باقری بیدهندی، ۱۳۶۹: ۵۲-۵۴).

۴. این حسینیه در کنار خانه به امر ایشان و از ثلث اموال مرحوم حاج غلامحسین اسلامبولچی ساخته شد. در این حسینیه، مراسم مذهبی برگزار و فقه و اصول تدریس می‌شود (باقری بیدهندی، ۱۳۶۹: ۵۲-۵۴).

شاخص و فراتر از نژاد و مذهب در جهان اسلام مطرح ساخت. از این منظر می‌توان، بعد همگرایی آیت‌الله را در مجموع مناسبات به یاد مانده، دارای وجوهی شاخص دانست. گستره افکار، کردار و دانسته‌های ایشان، در اتخاذ رویکرد وحدت‌مداری مسلمانان، به مثابه الگویی تقریبی، برای مذاهب اسلامی معاصر می‌تواند آغازگر پژوهشی نوین به جهت شناخت و چینش اقدامات و سنخ‌شناسی آن باشد.

آیت‌الله مرعشی در بعد واگرایی به هنگام دفاع از سنگر آموزه‌های اسلام در زمره علمایی بود که مضاف بر اندیشه تقریب مذاهب، به دفاعیه‌هایی از مبانی مکتب تشیع اهتمام داشت. آیت‌الله مرعشی با درک صحیح از سنجش نیاز و شرایط اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی مردم ایران، با اعلان مواضع مخالف خود در برابر تزویر و فساد حاکم، به پایان یافتن حاکمیت استبداد کمک شایانی کرد. ارزشمندی اقدامات ایشان در برابر هجمه علمایی که وظایف دینی را در امور مذهبی، فرهنگی یا اجتماعی مختص دانسته بودند، مضاعف بود. بدون تردید این ویژگی، از نقاط قوت این مرجع بزرگوار به شمار می‌آید. به ویژه آنکه تلاش‌های علمی و اهتمام بی‌مثال ایشان، برای صیانت و انتقال آن به نسل‌های آتی، از دغدغه‌های گذران حیات این عالم بزرگ به شمار می‌آید.

بر این اساس، اصول شاخصی که از مبانی فکری ایشان در حوزه واگرایی دریافت گردید عبارت است از مبارزه و پرهیز آیت‌الله مرعشی در برابر هر حرکت ضد دینی یا سخنی که شایبه سستی در امور دینی داشت، یا اعلام انزجار از جلوه‌ها، فرهنگ‌ها و آداب‌ها که با دین و شریعت در تضاد بود. در مجموع می‌توان دریافت که مناسبات آیت‌الله مرعشی در گونه همگرایی در حیطه‌های فکری، اعتقادی، اجتماعی و فرهنگی پررنگ‌تر بوده است و در گونه واگرایی در حوزه سیاسی، قابل توجه می‌باشد.

ترین مشقت‌های بیان‌شده‌ای است که وی را در نهایت به نسخه‌شناسی معروف^۱ شناخته گردانید.^۲ سرانجام با تلاش‌های بی‌وقفه آیت‌الله مرعشی بعد از ساخت مدرسه، در تیر ۱۳۶۹، نخستین کلنگ ساختمان جدید توسط آیت‌الله مرعشی نجفی بر زمین زده شد. هرچند عمر ایشان، کفایت مشاهده احداث آن را ننمود (مرعشی نجفی، ۱۳۸۹: ۱/۲۴۶-۲۴۷).^۳

۵. نتیجه‌گیری

آیت‌الله مرعشی نجفی مرجع عالی قدر جهان اسلام، در عمر با برکت خویش، مناسبات ارزنده فرهنگی، علمی، اجتماعی و سیاسی مهمی را به یادگار نهاد. وجود مبانی علمی، اعتقادی و سیاسی غنی ایشان که حاصل از تحصیل عمیق مبانی اسلام بود، در مناسبات و رفتارهای اتخاذی ایشان مشهود است. گونه‌های مناسباتی ایشان در همگرایی براساس حمایت معنوی، حمایت مالی و حمایت رفتاری مبتنی بوده و در حیطه واگرایی بر تقابل فکری، تقابل عملی و تقابل علمی قابل مشاهده است.

این عالم بزرگ با انتخاب و به‌کارگیری اندیشه وحدت‌مداری مابین مسلمانان و فرق مذاهب، در عرصه همگرایی با پیروان فرق دیگر اسلام، با تبادل و تعامل علمی (فکری، نوشتاری)، پرچم‌دار مودت و اتحاد اسلامی شناخته شد. در عرصه دیگر، حمایت از نهضت‌های انقلابی، در کنار خدمات سازنده مادی و معنوی، ایشان را به عنوان چهره‌ای

۱. آیت‌الله خامنه‌ای: «انس با کتاب و شناختن نسخه‌های خطی و شناختن مؤلفین، از جمله خصوصیات مرحوم آیت‌الله مرعشی نجفی بود» (ر.ک: بیانات در دیدار متصدیان کنگره آیت‌الله مرعشی نجفی، ۱۳۸۹/۱۱/۱۸).

۲. در این راه به دلیل مقاومت در برابر عوامل استعمار انگلیس - که نسخ نفیس مسلمانان را شناسایی و با بهایی ناچیز می‌خریدند و به انگلستان می‌فرستادند - به زندان رفت (مرعشی نجفی، ۱۳۸۹: ۲۷/۱؛ گنجینه شهاب، ۱۳۸۰: ۴/۲۶۶).

۳. ر.ک: «گفت‌وگو با حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر سید محمود مرعشی»، نامه جامعه، ش ۴۳، اسفند ۱۳۸۶.

کتابنامه

- آقا بخشی، علی اکبر و مینو افشاری‌راد، فرهنگ علوم سیاسی، تهران: چاپار، ۱۳۸۷.
- آقابزرگ تهرانی، محمدحسن، طبقات اعلام الشیعه: الروضة النضرة فی علماء المائة الحادية عشرة، تصحیح علی نقی منزوی، ج ۵، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۷۲.
- ابادزی، عبدالرحیم، خاطرات آیت‌الله احمدی میانجی، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.
- ابن منظور، محمدبن مکرم، لسان العرب، ج ۱، بیروت: دارصادر، بی‌تا.
- ابوالحسنی (منذر)، علی، «مناسبات سیاسی علمای شیعه با سلاطین و دیدگاه‌های امام خمینی (ره)»، مجله تاریخ معاصر، شماره ۴۴، ۱۳۸۶، صص ۷۵-۱۱۶.
- استاذزاده، بی‌نام، زندگی‌نامه آیت‌الله العظمی شاه‌آبادی و مجاهد شریف شهید شاه‌آبادی، تهران: حوزه علمیه شهید شاه‌آبادی، ۱۳۶۵.
- اصفیایی، سید محمد، «نقش آیت‌الله مرعشی در پیوند رشته‌های گسسته فرهنگی»، مجله میراث شهاب، خرداد ۱۳۷۶، شماره ۷، صص ۳۹-۴۰.
- امین، سید محسن، اعیان الشیعه، ج ۱۰، بیروت: دار التعارف للمطبوعات، ۱۴۰۳ق.
- امینی، علیرضا، تحولات سیاسی و اجتماعی ایران در دوران پهلوی، تهران: صدای معاصر، ۱۳۸۱.
- انوری، حسن، فرهنگ بزرگ سخن، تصحیح حسن احمدی گیوی، ج ۸، تهران: سخن، ۱۳۸۱.
- بارانی، محمدرضا و محمد دهقانی، «بررسی رواداری مذهبی حاکمان آل بویه و سلجوقیان در امور سیاسی و حکومتی»، پژوهش‌نامه تاریخ اسلام، سال چهارم، شماره ۱۳، ۱۳۹۳، صص ۷-۲۶.
- باقری بید هندی، ناصر، «نجوم امت (آیت‌الله مرعشی نجفی)»، مجله نور علم، شماره ۳۷، آبان ۱۳۶۹، صص ۴۸-۸۶.
- بدوی، محمدباقر، مرزبان حماسه‌ها، قم: کتابخانه آیت‌الله مرعشی، ۱۳۸۳.
- بصیرت منش، حمید، علماء و رژیم رضاشاه: نظری بر عملکرد سیاسی فرهنگی روحانیون در سال‌های ۱۳۰۵ - ۱۳۲۰، تهران: موسسه چاپ و نشر عروج، ۱۳۷۶.
- بهشتی سرشت، محسن، نقش علما در سیاست، تهران: پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی، ۱۳۸۰.
- تمدن، محمد، اوضاع ایران در جنگ اول یا تاریخ رضاییه، ج ۱، تهران: کتابفروشی اسلامی، بی‌تا.
- حسینیان، روح‌الله، سه سال ستیز مرجعیت شیعه در ایران (۱۳۴۳ - ۱۳۴۱)، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۹۷.
- دوانی، علی، نهضت روحانیون ایران، تهران: مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۷۷، چاپ دوم.
- دهخدا، علی اکبر، لغت‌نامه، به کوشش ایرج مهرکی، غلامرضا ستوده و اکرم سلطانی، زیر نظر سیدجعفر شهیدی، ج ۱-۲، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۹۰.
- راوندی، قطب‌الدین، الخرائج و الجرائح، قم: مؤسسه الإمام المهدی علیه مؤسسه امام مهدی عجل الله تعالی فرجه الشریف‌السلام، ۱۴۰۹ق.
- رفیعی‌علامرودشتی، علی و سیدمحمود مرعشی نجفی، برستیغ نور: گوشه‌هایی از زندگی و وصیت‌نامه الهی - اخلاقی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی (ره)، قم: کتابخانه عمومی آیت‌الله مرعشی، ۱۳۹۲.
- رفیعی‌علامرودشتی، علی، شهاب شریعت، قم: کتابخانه عمومی حضرت آیت‌الله العظمی مرعشی نجفی، ۱۳۷۳.
- الرهیمی، عبدالحلیم، تاریخ حرکت اسلامی در عراق، ترجمه محمد بنی‌ابراهیمی، بی‌جا: سوره، ۱۳۹۳.